

ΕΜΠΟΡΙΚΕΣ ΔΙΑΣΠΟΡΕΣ:

ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΡΙΑ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟ ΣΤΟΝ ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟ ΤΟΥ ΚΟΜΦΟΥΚΙΟΥ

ΒΑΣΩ ΣΕΙΡΗΝΙΔΟΥ

Υπάρχουν ορισμένες περιπτώσεις μεταναστεύσεων και μεταναστευτικών ομάδων, που απολαμβάνουν το προνόμιο να είναι από τους παλαιότερους και πλέον αναγνωρίσιμους μετόχους του όρου διασπορά. Συμπεριλαμβάνονται στα ιδρυτικά παραδείγματα και αποτελούν κλασσικούς τόπους του λόγου περί διασποράς. Πρόκειται για τις εμπορικές διασπορές· συντελεστές του διεθνούς εμπορίου, συν-ιδρυτές εμπορικών αυτοκρατοριών, προδρόμους της παγκοσμιοποίησης αλλά και προνομιούχους απόκληρους, παρασιτικούς μεταπράτες, περιθώρια στο κέντρο ιστορικών μεταβολών. Οι εμπορικές διασπορές είναι κάτι παραπάνω από τους πλάνητες εμπόρους, από τις εμπορικές «εθνότητες» στις πόλεις των Πρώιμων Νεότερων Χρόνων, από τα δίκτυα εγκαταστάσεων που δημιούργησαν θρησκευτικές ή εθνοτικές ομάδες ακολουθώντας τους δρόμους του διεθνούς εμπορίου – φαινόμενα από τα πλέον αναγνωρίσιμα στην παγκόσμια ιστορία. Είναι κυρίως το ειδικό φορτίο που απέθεσε στα φαινόμενα αυτά η κοινωνιολογική και ιστορική έρευνα, οι κατηγορίες με τις οποίες τα ένδυσε η ακαδημαϊκή αποτίμηση και αξιολόγησή τους.

Το θέμα αυτού του άρθρου είναι η ιστοριογραφική προσέγγιση της εμπορικής διασποράς μέσα στα μεταβαλλόμενα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά συμφραζόμενα σχεδόν ενός αιώνα. Με σημείο εκκίνησης τη γερμανόφωνη συζήτηση των αρχών του 20ού αιώνα

Η Βάσω Σειρηνίδου είναι διδάκτωρ ιστορικός.

που έθεσε τις κυρίαρχες, έως πρότινος, κατηγορίες πρόσληψης του φαινομένου και ενδιάμεση στάση στις προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν στον απόηχο των εθνικών, ανταποικιακών κινήματων, θα καταλήξουμε στην αλλαγή του παραδείγματος κατά τη δεκαετία του 1990 και στη νέα αποτίμηση του ρόλου της εμπορικής διασποράς στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, του διεθνικού κεφαλαίου και των υπερεθνικών οικονομικών οργανισμών.

Μέσα στο κλίμα του αντισημιτισμού που συνόδευε τη μαζική εβραϊκή μετανάστευση από την Ανατολική προς την Κεντρική Ευρώπη στα τέλη του 19ου αιώνα, ο ρόλος των Εβραίων στην ευρωπαϊκή οικονομία και ιδίως η συμβολή τους στην ανάπτυξη του σύγχρονου καπιταλισμού αποτέλεσαν κεντρικά σημεία αναφοράς της γερμανόφωνης συζήτησης, που εγκαινίασε το επιστημονικό ενδιαφέρον για τις εμπορικές διασπορές. Αν και η ενασχόληση με το εν λόγω θέμα υπήρξε κατεξοχήν υπόθεση κοινωνιολόγων, τα πρώτα δείγματα εργασίας ήλθαν από έναν ιστορικό και θεωρητικό της οικονομίας. Στη δεκαετία του 1870 ο Wilhelm Roscher μελέτησε τη θέση των Εβραίων στη μεσαιωνική Ευρώπη από τη σκοπιά της ιστορίας του μεσαιωνικού εμπορίου και τη συνάρτησε με την οικονομική δομή του τόπου εγκατάστασής τους.¹ Σύμφωνα με τον Roscher, οι Εβραίοι απώλεσαν τον πρωτοπόρο ρόλο τους στο διεθνές εμπόριο της Δυτικής Ευρώπης εξ αιτίας της ανάπτυξης των εγχώριων χριστιανικών αστικών τάξεων και των εθνικών οικονομιών. Η διατήρηση από μέρους τους προνομιακών θέσεων στην οικονομία της Κεντροανατολικής Ευρώπης μέχρι τον 19ο αιώνα σχετιζόταν, συνεπώς, με τις αδύναμες αστικές δομές και την οικονομική καθυστέρηση των περιοχών ανατολικά του Έλβα, στοιχείο που ενδιέφερε πρωτίστως το γερμανό ιστορικό να αναδείξει μέσω του παραδείγματος των Εβραίων. Πρόκειται για μια θέση που θα συναντήσουμε και σε μαρξιστικές θεωρήσεις του εβραϊκού ζητήματος, ιδίως σε αυτή του Abraham Léon, που στηρίχθηκε σε πορίσματα του Roscher προκειμένου να υποστηρίξει τη θεωρία του λαού-τάξης (*peuple-classe*) για τους Εβραίους.²

Αν ο Roscher αναζήτησε την απάντηση σχετικά με τον οικονομικό ρόλο των Εβραίων στην ιδιαιτερότητα της οικονομικής δομής των χωρών εγκατάστασής τους, οι Werner Sombart και Max Weber την αναζήτησαν στη θρησκευτική ιδιαιτερότητα των Εβραίων και στις επιχειρηματικές συμπεριφορές που προέκυπταν από αυτήν. Διαφορετικά από τον Sombart που έβλεπε το ιδανικό του *homo capitalisticus* να εκφράζεται περισσότερο στην ιουδαϊκή, παρά στη χριστιανική θρησκεία και υποστήριζε ότι ο καπιταλισμός αναπτύχθηκε ακριβώς εκεί όπου οι Εβραίοι απολάμβαναν μεγαλύτερες ελευθερίες επιχειρηματικής δράσης,³ ο Weber αμφισβήτησε την αποκλειστικά εβραϊκή πατρότητα των πρωτοπόρων μεθόδων οργάνωσης των επιχειρήσεων στο Μεσαίωνα και τους Νεότερους Χρόνους και επεσήμανε τη σχετική απουσία των Εβραίων από το μοντέρνο, βιομηχανικό καπιταλισμό.⁴ Σύμφωνα με τις κλασσικές πλέον θέσεις του Weber για την οικονομική ηθική των παγκόσμιων θρησκειών, ο καπιταλισμός των Εβραίων δεν μπορούσε παρά να παραμείνει παρίας, δηλαδή εμπορικός- χρηματοπιστωτικός, ως συνέπεια του ίδιου του καθεστώτος του παρία, στο οποίο η θρησκευτική πίστη τους εξανάγκαζε να ζουν. Ο κλειστός χαρακτήρας των κοινοτήτων, η έλλειψη αυτόνομης πολιτικής οργάνωσης, η διασπορά, οι τελετουργικές υποχρεώσεις και οι ποικίλες απαγορεύσεις στην καθημερινή ζωή που απέρρεαν από τη θρησκεία, οι δεσμεύσεις απέναντι στα μέλη της κοινότητας που υπαγόρευαν διαφορετική συμπεριφορά προς ομοθρήσκους και

μη στον επιχειρηματικό τομέα, όλοι αυτοί οι αναγνωρίσιμοι τόποι της εβραϊκής συνθήκης, ήταν ασύμβατοι με τις ηθικές και πολιτισμικές προϋποθέσεις του σύγχρονου, ορθολογικού καπιταλισμού, όπως αυτός αναπτύχθηκε στην προτεσταντική Ευρώπη.⁵

Ο αντίκτυπος της βεμπεριανής ανάγνωσης του καπιταλισμού έγινε ιδιαίτερα αισθητός στη μελέτη της προτεσταντικής περίπτωσης. Η συγκριτική διάσταση, η οπτική και η ορολογία που αυτή η ανάγνωση εισήγαγε, πρόσφεραν ωστόσο εργαλεία για τη μελέτη της ιστορίας και των «χαμένων» της προόδου. Από τη δεκαετία του 1950 η Ασία αποτέλεσε τη δεξαμενή υλικού για την επαλήθευση των υποθέσεων του Weber. Η περιοχή είχε να επιδείξει ιστορίες εθνοτικών και θρησκευτικών ομάδων με πλούσια μεταναστευτική και επιχειρηματική παράδοση, που όμως δεν ακολούθησαν το υποτιθέμενο δυτικοευρωπαϊκό παράδειγμα επιχειρηματικότητας και συνεπώς δεν κατόρθωσαν να αποκτήσουν το χαρακτηρισμό του μοντέρνου καπιταλιστή. Με τη βεμπεριανή διανοητική παρακαταθήκη στις αποσκευές τους, κοινωνιολόγοι και ανθρωπολόγοι από τον αγγλοσαξωνικό κυρίως χώρο συνέδεσαν την οικονομική καθυστέρηση των χωρών της Ασίας με το αντι-επιχειρηματικό πρότυπο συμπεριφοράς που υπαγόρευαν οι ασιατικοί πολιτισμικοί κανόνες. Ο περιορισμός σε μεταπρατικές δραστηριότητες με στόχο το βραχυπρόθεσμο κέρδος, η απροθυμία υιοθέτησης τεχνικών καινοτομιών και η διστακτικότητα στην ανάληψη ρίσκου που οι κοινωνικοί επιστήμονες εντόπισαν στην οικονομική πρακτική των ασιατών επιχειρηματιών σκιαγραφούσαν, ακριβώς, το αντίθετο του «καινοτόμου, δυτικοευρωπαϊκού καπιταλιστή». Με το ίδιο σκεπτικό, η εμμονή στη διατήρηση μιας διακριτής κουλτούρας, οι ισχυροί δεσμοί οικογενειακής, συγγενικής και κοινοτικής αλληλεγγύης, ο καταλυτικός ρόλος των θρησκευτικών κανόνων και των άτυπων, διαπροσωπικών συμφωνιών στη διεξαγωγή της επιχειρηματικής πράξης προβλήθηκαν ως πολιτισμικά αντίστοιχα οικονομικών λειτουργιών που παρέπεμπαν σε μη προηγμένα στάδια οικονομικής ανάπτυξης.⁶

Στη δεκαετία του 1970 οι βεμπεριανής έμπνευσης αναγνώσεις αμφισβητήθηκαν από μαρξιστικές ή μαρξίζουσες προσεγγίσεις που προέβλλαν την ανάγκη μελέτης φαινομένων οικονομικής καθυστέρησης σε συνδυασμό με το ευρύτερο ιστορικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο, εντός του οποίου διαμορφώθηκε ο παγκόσμιος καταμερισμός εργασίας, και, ειδικότερα, με την εμπειρία της αποικιοκρατίας. Μιλώντας οι ίδιοι για την ιστορία τους, διανοούμενοι από τα εθνικά κράτη που προέκυψαν από τη διάλυση των αποικιακών αυτοκρατοριών ή από τις χώρες των «μη αναπτυγμένων ζωνών» οικειοποιήθηκαν την ορολογία του Weber για να περιγράψουν μια συνθήκη του παρελθόντος τους που στιγμάτιζε και το οικονομικό και πολιτικό τους παρόν. Στη νέα χρήση του ο «παρίας καπιταλισμός» ήταν συνώνυμος όχι μόνο του μη παραγωγικού, κερδοσκοπικού μεταπρατισμού αλλά, κυρίως, δήλωνε τον περιφερειακό ρόλο που έτειναν να επιτελούν μέσα στα πλαίσια του παγκόσμιου καπιταλιστικού εμπορίου θρησκευτικές και εθνοτικές ομάδες, δρώντας ως εφεδρείες στην υπηρεσία των αποικιοκρατικών δυνάμεων. Στα πλαίσια αυτής της συζήτησης ήταν που θεματοποιήθηκε και η εμπορική διασπορά – που δηλωνόταν ωστόσο με διαφορετικούς όρους, όπως περιθωριακές εμπορικές μειονότητες, μειονότητες-μεσάζοντες, εφεδρική αστική τάξη – ως συνθήκη της περιφέρειας και φαινόμενο άρρηκτα συνδεδεμένο με την ευρωπαϊκή αποικιακή εξάπλωση.⁷

Η εγγραφή της διασποράς στο περιθώριο συσχετίστηκε τόσο

με τις περιθωριακές της οικονομικές λειτουργίες στα πλαίσια του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος όσο και με το περιθωριακό κοινωνικό καθεστώς της στους τόπους εγκατάστασης. Αντίθετα από τον Weber, το περιθωριακό κοινωνικό καθεστώς δεν θεωρήθηκε προϊόν διακριτών πολιτισμικών χαρακτηριστικών αλλά αποτέλεσμα του ίδιου του εφεδρικού οικονομικού ρόλου της διασποράς, που ενίσχυε την απομόνωσή της ως διακριτής εθνοτικής ή θρησκευτικής ομάδας.⁸ Αναπόσπαστη συνθήκη της αποικιοκρατίας, η εμπορική διασπορά έμελλε να εκλείψει με το τέλος της πρώτης. Οι βίαιες εκδηλώσεις εναντίον των εμπορικών διασπορών κατά την περίοδο ανάπτυξης αντιαποικιακών κινημάτων και ο εκτοπισμός τους ή η περιστολή των προνομίων τους από τα νέα εθνικά κράτη υπογράμμιζαν την τραγική διάσταση της παραπάνω υπόθεσης.⁹

Στη δεκαετία του 1970 ο παρίας καπιταλισμός και οι μεταπράτες φορείς του έγιναν όροι ενός μαχητικού πολιτικού λεξιλογίου. Η απαξίωση από πλευράς μαρξιστικών ή μαρξιστών προσεγγίσεων του εμπορίου ως συνώνυμου της κερδοσκοπίας, σε αντιδιαστολή με τις επενδύσεις στη βιομηχανία, και της εμπορικής τάξης ως εξαρτημένης και αδύναμης να πραγματοποιήσει την κλασσική μετάβαση προς τον καπιταλισμό,¹⁰ μεταφραζόταν σε αιτήματα ανάπτυξης εθνικής αστικής τάξης και σε προγράμματα πολιτικών συμμαχιών για την επίτευξή τους. Από την άλλη, ωστόσο, η διαδικασία εθνικής ολοκλήρωσης των νέων κρατών που προέκυψαν από το τέλος της αποικιοκρατίας επιφύλασσε μια ιδιαίτερα ευνοϊκή ιδεολογική μεταχείριση στους οικείους, πλάνητες εμπόρους. Οι εξαιρετικές επιδόσεις και τα τραύματα που είχαν να παρουσιάσουν οι ιστορίες τους, αποτέλεσαν πρώτη ύλη για την πλοκή εθνικών αφηγημάτων. Σε κάθε περίπτωση, η εθνική οικειοποίηση της διασποράς εξυπηρετούσε ανάγκες εσωτερικής κατανάλωσης, αποτελούσε όμως και μέσο νομιμοποίησης επίκαιρων αλυσωτικών αιτημάτων και όχημα παρέμβασης στη διεθνή πολιτική σκηνή.¹¹

Στο πολιτικά και ιδεολογικά αποφορτισμένο σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο κλίμα της δεκαετίας του 1980 η δημοσίευση του έργου *Cross-Cultural Trade in World History* από τον Philip Curtin και ο αντίκτυπος που αυτό προκάλεσε σηματοδοτούσαν την αρχή της σταδιακής επικράτησης των ανθρωπολογικών αναγνώσεων του φαινομένου έναντι των κοινωνιολογικών. Στηριζόμενος στην ιδέα της εμπορικής διασποράς ως συνόλου κοινωνικά αλληλεξαρτώμενων, παρότι γεωγραφικά διεσπαρμένων κοινότητων που διατύπωσε ο ανθρωπολόγος Abner Cohen στις αρχές της δεκαετίας του 1970,¹² ο Curtin χρησιμοποίησε τον όρο προκειμένου να περιγράψει κοινότητες εμπόρων σε ρόλο πολιτισμικών διαμεσολαβητών και φορέων της εμπορικής επικοινωνίας μεταξύ διαφορετικών πολιτισμικών συνόλων από την αρχαιότητα μέχρι τον 18^ο και 19^ο αιώνα.¹³ Ο Curtin αντιτάχθηκε στην εγγραφή των εμπορικών διασπορών στο περιθώριο της παγκόσμιας οικονομίας, συμπεριλαμβάνοντας μεταξύ των πρώτων και τις ολλανδικές και αγγλικές εμπορικές εταιρείες στον Ινδικό ωκεανό. Δεν αμφισβήτησε ωστόσο τον πεπερασμένο χαρακτήρα τους. Για τον Curtin οι εμπορικές διασπορές έχουν το εγγενές χαρακτηριστικό να αναιρούν τον εαυτό τους. Προκύπτουν από το γεγονός ότι οι πολιτισμικές διαφορές δημιουργούν την ανάγκη διαμεσολάβησης, την ίδια στιγμή όμως αιώνες διαμεσολάβησης μειώνουν τις πολιτισμικές διαφορές και επομένως την ανάγκη διαμεσολαβητών. Η επέκταση της ευρωπαϊκής οικονομίας μεταξύ 1740 και 1860 σηματοδότησε το τέλος μιας εποχής, όπου η εμπορική διασπορά ήταν ο κυρίαρχος φορέας του διεθνούς εμπορίου.¹⁴

Στα τέλη της δεκαετίας του 1980 η αμφισβήτηση της εγκυρότητας ολιστικών ερμηνευτικών σχημάτων, σε συνδυασμό με τη νέα ανάγνωση της ιστορίας των πρώην αποικιών υπονόμευσαν έναν κοινό τόπο των προηγούμενων προσεγγίσεων: την αντιπαράθεση, δηλαδή, της οικονομικής δράσης και οργάνωσης των εμπορικών διασπορών με τις αντίστοιχες δυτικοευρωπαϊών επιχειρηματιών και την τοποθέτησή τους σε μια εξελικτική κλίμακα, με τις πρώτες, θνησιγενείς από τη φύση τους, να καταλαμβάνουν θέση «προηγούμενου-παραδοσιακού» και τους δεύτερους θέση «επόμενου-μοντέρνου». Εκτός από το γεγονός ότι επιχειρηματικές πρακτικές των εμπορικών διασπορών, όπως η συγκρότηση οικογενειακών εμπορικών δικτύων ή η σύναψη άτυπων συμφωνιών με βάση τις αρχές της εμπιστοσύνης και της τιμής, υπήρξαν κοινές και για τους δυτικοευρωπαίους εμπόρους,¹⁵ μελέτες των επιχειρηματικών δικτύων της διασποράς στο χώρο του Ινδικού ωκεανού έδειξαν ότι αυτά όχι μόνο προϋπήρχαν της έλευσης των πορτογαλικών αποικιακών αποστολών (16ος αι.) και των εμπορικών μετοχικών εταιρειών της Ολλανδίας και της Αγγλίας (17^{ος} αι.) αλλά και τις ανταγωνίστηκαν, σε βαθμό που οι τελευταίες να αναζητήσουν την υποστήριξη και συνεργασία τους προκειμένου να διεισδύσουν οικονομικά στην περιοχή.¹⁶

Από την άλλη, η ύπαρξη νησίδων στις οικονομίες των σύγχρονων δυτικών μητροπόλεων που ελέγχονται από μεταναστευτικές ομάδες συνιστά δείγμα της άνθησης εθνοτικών επιχειρήσεων μέσα σε συνθήκες ανεπτυγμένου καπιταλισμού. Με την οικογενειακή, συγγενική και εθνοτική νομιμότητα να αντικαθιστούν τη συνδικαλιστική οργάνωση και με κύρια χαρακτηριστικά την ασφάλιση, απλήρωτη ή υποπληρωμένη εργασία, οι εθνοτικές επιχειρήσεις λύνουν ως προμηθευτές εγχώριων εταιρειών το πρόβλημα του κόστους της εργατικής δύναμης και αναδεικνύονται σε συμπληρωματικά στοιχεία της νεοφιλελεύθερης οικονομίας.¹⁷

Την αφορμή, ωστόσο, για μια κυριολεκτικά αντίστροφη ανάγνωση της βεμπεριανής θεωρίας του παρία καπιταλισμού έδωσε η εκτόξευση, την τελευταία εικοσαετία, των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων της κινεζικής διασποράς στην Νοτιοανατολική Ασία και η δυναμική εμφάνιση της Κίνας στο παγκόσμιο οικονομικό προσκήνιο.

Η Νοτιοανατολική Ασία υπήρξε μεταναστευτικός προορισμός Κινέζων καθ' όλη τη διάρκεια της προηγούμενης χιλιετίας. Η ανάδειξή τους σε σημαντική εμπορική μειονότητα στην περιοχή σημειώθηκε στις αρχές του 18^{ου} αιώνα και μέσα στα συμφραζόμενα της ευρωπαϊκής αποικιακής εξάπλωσης. Παρά το γεγονός ότι μεγάλο ποσοστό των μεταναστών απορροφήθηκε ως εργατικό δυναμικό σε ορυχεία και στην κατασκευή σιδηροδρόμων, η κινεζική διασπορά σε χώρες όπως η Ινδονησία, η Μαλαισία, οι Φιλιππίνες, το Βιετνάμ έχει προσμετρηθεί στις κλασσικές περιπτώσεις μεταπρατών-μεσαζόντων σε κοινωνίες αποικιακού τύπου. Μια εμπορική μειονότητα που ευνοήθηκε οικονομικά από την ευρωπαϊκή διείσδυση στην περιοχή, παρέμεινε ωστόσο πολιτικά και κοινωνικά αποκλεισμένη, ευάλωτη στις διαθέσεις των αποικιοκρατών, χαρακτηριστικό παράδειγμα οι σφαγές και οι διωγμοί χιλιάδων Κινέζων από τις ισπανικές και ολλανδικές αποικίες στα μέσα του 18ου αιώνα, και ευάλωτη απέναντι στην ανάπτυξη των εγχώριων μέσω επιχειρηματικών τάξεων και των εθνικών κινημάτων.¹⁸

Τα τελευταία χρόνια οι Κινέζοι ελέγχουν το 80% των μετοχικών κεφαλαίων στη βιομηχανία και τις υπηρεσίες και 160 από τις 200 μεγαλύτερες επιχειρήσεις της Ινδονησίας, 50% των μετοχι-

κών κεφαλαίων στη Μαλαισία, 90% του βιομηχανικού κεφαλαίου και τέσσερις από τις μεγαλύτερες ιδιωτικές τράπεζες της Ταϊλάνδης, μεταξύ των οποίων την τράπεζα της Μπανγκόκ, τη μεγαλύτερη και πιο κερδοφόρα τράπεζα στον ασιατικό χώρο.¹⁹ Με εξασφαλισμένη την ηγετική τους θέση στις τοπικές κεφαλαιακές αγορές οι κινεζικές επιχειρήσεις υπερβαίνουν τα όρια των εθνικών οικονομιών και εξελίσσονται σε διεθνικούς οικονομικούς σχηματισμούς, με επιχειρησιακά κέντρα στους περισσότερους χώρους εξάπλωσης της κινεζικής διασποράς. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει προκαλέσει το γεγονός ότι από τη δυναμική εκτόξευση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων στη Νοτιοανατολική Ασία αυτός που ευνοήθηκε δεν ήταν οι οικονομίες της περιοχής αλλά η Κίνα. Σύμφωνα με στοιχεία από το έτος 2003 η Κίνα απορρόφησε το 80% του συνόλου των ξένων επενδύσεων σε εγκαταστάσεις και εξοπλισμό στην Ασία, ενώ 75% του εισερχόμενου επενδυτικού κεφαλαίου στην Κίνα προήλθε από ασιατικές οικονομίες.²⁰

Με θαυμασμό ή ακόμα και φόβο για τον «ασιατικό τίγρη» γκουρού του μάνατζμεντ, –όπως ο Gordon Redding συγγραφέας του βιβλίου που αποτέλεσε απάντηση στον προτεσταντικό καπιταλισμό του Weber, *The Spirit of Chinese Capitalism*– ανακάλυψαν το μυστικό της οικονομικής επιτυχίας της κινεζικής διασποράς στην κομφουκιανή διδασκαλία. Η κομφουκιανή εκδοχή του καπιταλισμού συνίσταται σε μια οικονομική μέθοδο, σ' έναν τρόπο να κάνει κανείς επιχειρήσεις, που θεωρήθηκε περισσότερο αποτελεσματικός και συγχρόνως λιγότερο ανταγωνιστικός και βίαιος από εκείνους που εφαρμόζονται στον κόσμο των δυτικών επιχειρήσεων. Στον πυρήνα της μεθόδου αυτής βρίσκεται η κομφουκιανή ιδέα του «guanxi»: πρόκειται για ένα είδος άτυπων κοινωνικών σχέσεων που διαμορφώνονται στη βάση της συγγένειας, της κοινότητας, της κοινής γλώσσας ακόμα και των φιλοσοφικών πεποιθήσεων και χαρακτηρίζονται από αρμονία, αμοιβαιότητα και εμπιστοσύνη. Σε αντίθεση με τον συνάδελφό του στο δυτικό ημισφαίριο, ο κινέζος επιχειρηματίας οργανώνει τις επιχειρήσεις του όχι ως ατομικός καπιταλιστής αλλά ως μέλος ενός συγγενικού δικτύου, μιας γλωσσικής κοινότητας ή μιας φιλοσοφικής σέκτας. Ακριβώς αυτοί οι δεσμοί εξασφαλίζουν την υπερεθνική εξάπλωση ενός εθνικού ή μειονοτικού κεφαλαίου και μάλιστα με το μικρότερο δυνατό κόστος.²¹

Η αντικατάσταση του παρία καπιταλισμού από τον καπιταλισμό του Κομφουκίου δεν συνιστά μια νέα μεθοδολογική πρόταση για τη μελέτη των εμπορικών διασπορών, καθώς πρόκειται απλώς για μια αντεστραμμένη εκδοχή της βεμπεριανής υπόθεσης. Η αλλαγή παραδείγματος συνίσταται στην αποτίμηση της εμπορικής διασποράς. Η μάλλον ασυνήθιστη συνάντηση της επιστήμης του μάνατζμεντ και της ανθρωπολογίας έντυσε τους «χαμένους» με μανδύα νικητή. Στην αντίστροφη ανάγνωση, οι βεμπεριανές, προπατορικές ατέλειες διαβάστηκαν ως μυστικά επιτυχίας και η διασπορά έγινε από τραύμα, αρετή· μέσο επιτυχούς ανταπόκρισης στα νέα δεδομένα της παγκόσμιας οικονομίας.²² Με αισιόδοξη διάθεση, ιστορικοί των εμπορικών διασπορών αναζητούν στα δικά τους εβραϊκά, μουσουλμανικά, αρμενικά ή ορθόδοξα «guanxi» και στη δική τους διασπορά τον προδρομικό ρόλο των υποκειμένων της έρευνάς τους στη σύγχρονη παγκοσμιοποίηση.

Η ιδέα του κομφουκιανού καπιταλισμού είναι σήμερα ιδιαίτερα διαδεδομένη στο λόγο περί κινεζικής διασποράς, παρά τις ενστάσεις που έχουν διατυπωθεί σχετικά με τη μεθοδολογική και πραγματολογική της εγκυρότητα. Η ουσιοκρατική αντίληψη της κουλτούρας, ως ενιαίου, συμπαγούς και ιστορικά απροσδιόριστου

πεδίου εντός του οποίου εγγράφονται οι οικονομικές συμπεριφορές, που η εν λόγω προσέγγιση προτάσσει, αντιβαίνει στην ίδια την εμπειρία των εμπορικών διασπορών ως ανοιχτών και πολύμορφων σχημάτων και παραγνωρίζει το ρόλο των διαφορετικών μεταναστευτικών συνθηκών στη διαμόρφωση μιας ποικιλίας οικονομικών και πολιτισμικών πρακτικών εντός της αυτής διασποράς.²³ Στην ίδια τη Νοτιοανατολική Ασία, αντί μιας συμπαγούς οικονομικά και πολιτισμικά κινεζικής διασποράς πρόσφατες μελέτες ανακάλυψαν κατακερματισμένα δίκτυα με οικονομικά ενδιαφέροντα και πολιτικές και πολιτισμικές προτιμήσεις τόσο διαφορετικές, όσο και οι πολυδιάστατες επιπτώσεις της αποικιοκρατίας στην περιοχή και οι διαφορετικές οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες στις κοινωνίες εγκατάστασης.²⁴ Ενστάσεις έχουν ακόμα διατυπωθεί για το κατά πόσο οι επιχειρηματικές μέθοδοι του guanxi συνιστούν το κινεζικό εναλλακτικό μοντέλο στο σύγχρονο καπιταλισμό και όχι την εθνοτικοποίηση γενικότερων καπιταλιστικών πρακτικών.²⁵ Αντίστοιχα, η επιτυχία του διεθνικού κινεζικού καπιταλισμού έχει θεωρηθεί όχι αποτέλεσμα της κινεζικής διασπορικής παράδοσης αλλά μια συγκυριακή στιγμή, η οποία προέκυψε από αλλαγές στα πλαίσια της παγκόσμιας οικονομίας που ευνόησαν τη χειραφέτηση της ορθολογικής οικονομικής οργάνωσης από τις δομές του εθνικού κράτους.²⁶

Πέραν των προβλημάτων μεθοδολογικής και πραγματολογικής εγκυρότητας ενός, από επιστημολογικής σκοπιάς, μάλλον μη στεγανοποιημένου παραδείγματος, το κριτικό σημείο της συγκεκριμένης προσέγγισης είναι η εργαλειοποίηση της εμπορικής διασποράς και οι ιδεολογικές προεκτάσεις που το γεγονός αυτό συνεπάγεται. Πριμοδοτώντας το «παραδοσιακό» έναντι του «νεοτερικού» και το «εθνοτικό» έναντι του «εθνικού» η νέα ανάγνωση αξιώνει για τον εαυτό της ρόλο κριτικής στις ηγεμονικές αφηγήσεις του δυτικού ορθολογικού καπιταλισμού και του εθνικού κράτους. Με διάθεση λογιστικής αποτίμησης των ιστορικών και κοινωνικών φαινομένων, βρίσκει στα πρόσωπα των επιτυχημένων, διεθνικών, κινέζων επιχειρηματιών την εναλλακτική πρόταση στο σύγχρονο καπιταλισμό και στη δυτική, εθνοκεντρική εκδοχή της νεοτερικότητας.²⁷ Ειδικά για το τελευταίο ζήτημα, όμως, οι χιλιάδες κινέζοι απασχολούμενοι στην πανταχού παρούσα κινεζική βιομηχανία ενδυμάτων θα είχαν σίγουρα κάτι παραπάνω να μας πουν.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Wilhelm Roscher, «Die Stellung der Juden im Mittelalter, betrachtet vom Standpunkte der allgemeinen Handelspolitik», *Zeitschrift für die gesamte Staatswissenschaft*, 31, 1875, σελ. 503-526.
2. Abraham Léon, *Die jüdische Frage. Eine marxistische Darstellung*, Arbeiterpresse Verlag, Έσση 1995 (αε έκδοση στα γαλλικά, 1946).
3. Werner Sombart, *Die Juden und das Wirtschaftsleben*, Duncker u. Humblot, Λειψία 21920 (αε έκδοση, 1911).
4. Max Weber, «Religionssoziologie», στο *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*, J.C.B. Mohr, Τίμπιγκεν 51976 (αε έκδοση, 1922), τ. I, σελ. 368-369. Συνοπτικά για τη συζήτηση Weber-Sombart, βλ. Hartmut Lehmann, «The Rise of Capitalism: Weber versus Sombart», στο: Hartmut Lehmann – Guenther Roth (επιμ.), *Weber's Protestant Ethic. Origins, Evidence, Context*, Cambridge University Press, Νέα Υόρκη, Μελβούρνη 21993, σελ. 73-81.
5. Max Weber, *Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie*, J.C.B. Mohr, Τίμπιγκεν 6 1976 (α' έκδοση, 1920), τ. III, σελ. 357 κ.ε.· Max Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft*, αυτ., σελ. 369-370. Για την προτεσταντική περίπτωση, Max Weber, *Gesammelte Aufsätze*, αυτ., τ. I.

6. Για τις πολιτισμικές προσεγγίσεις της ινδικής επιχειρηματικής ιστορίας κατά τις δεκαετίες 1950 και 1960, βλ. Dwijendra Tripathi, «Indian Business Houses and Entrepreneurship: A Note on Research Trends», *Journal of Entrepreneurship*, 1, 1, 1992, σελ. 75-97, σελ. 76-80 και Mario Rutten, «A Historical and Comparative View on the Study of Indian Entrepreneurship», *Economic Sociology. European Electronic Newsletter*, 3, 2, 2002, σελ. 3-16, σελ. 3-7 (πρόσβαση: <http://electronic.mpifg.de/archive/esfeb02.pdf>), όπου και η σχετική βιβλιογραφία.
7. Βλ. τις κριτικές παρατηρήσεις σχετικά με το θέμα του Allen Chun, «Pariah Capitalism and the Overseas Chinese of Southeast Asia: Problems in the Definition of the Problem», *Ethnic and Racial Studies*, 12, 2, 1989, σελ. 233-256, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.
8. Allen Chun, «Who Wants To Be Diasporic?», *Southeast Asia Research Centre Working Papers Series*, 50, 2003, σελ. 1-13, σελ. 6-7 (πρόσβαση: <http://www.cityu.edu.hk/searc>).
9. Βλ. τη συγκριτική προσέγγιση του αντισημιτισμού στην Κεντρική Ευρώπη στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και των αντικινεζικών εκδηλώσεων στην Νοτιοανατολική Ασία κατά το πρώτο και κυρίως κατά το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα από τον Anthony Reid, «Entrepreneurial Minorities, Nationalism, and the State», στο Daniel Chirot – Anthony Reid (επιμ.), *Essential Outsiders. Chinese and Jews in the Modern Transformation of Southeast Asia and Central Europe*, University of Washington Press, Σιάτλ, Λονδίνο 1997, σελ. 33-71.
10. Γενικά για το θέμα, βλ. την εισαγωγή του Sanjay Subrahmanyam στο Sanjay Subrahmanyam, (επιμ.), *Merchant Networks in the Early Modern World*, Variorum, Brookfield 1996. Ειδικά για την ελληνική περίπτωση, βλ. την πρόσφατη κριτική επισκόπηση της Μαρίας Χριστίνας Χατζηϊωάννου, «Ιστοριογραφικές προσεγγίσεις μιας διεθνοποιημένης δραστηριότητας. Το εμπόριο (18^{ος}-19^{ος} αιώνας)», στο Πασχάλης Μ. Κιτρομηλίδης – Τριαντάφυλλος Ε. Σκλαβενίτης (επιμ.), *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας. 1833-2002*, Πρακτικά Δε διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας, ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 2004, τ. Β', σελ. 407-423, σελ. 415-418, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. Ειδικότερα για την αποτίμηση του ρόλου των ελληνικών εμπορικών παροικιών κατά τη δεκαετία του 1970, βλ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Εμπορικές παροικίες και ανεξάρτητη Ελλάδα: ερμηνείες και προβλήματα», *Ο Πολίτης*, τχ. 62, Σεπτέμβριος 1983, σελ. 28-32.
11. Βλ. σχετικά, Gabriel Sheffer, «A New Field of Study: Modern Diasporas in International Politics», στο Gabriel Sheffer (επιμ.), *Modern Diasporas in International Politics*, Croom Helm, Λονδίνο 1986, σελ. 1-15.
12. Abner Cohen, «Cultural Strategies in the Organization of Trading Diasporas», στο Claude Meillassoux (επιμ.), *The Development of Indigenous Trade and Markets in West Africa*, Oxford University Press, Λονδίνο 1971, σελ. 266-281, σελ. 267.
13. Philip D. Curtin, *Cross-Cultural Trade in World History*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1984.
14. Αυτ., σελ. 3, 5, 230.
15. Βλ. χαρακτηριστικά τη συγκριτική προσέγγιση του Michel Morineau, «Eastern and Western Merchants from the Sixteenth to the Eighteenth Century», στο Sushil Chaudhury – Michel Morineau (επιμ.), *Merchants, Companies and Trade. Europe and Asia in the Early Modern Era*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1999, σελ. 116-144.
16. Από την πλούσια βιβλιογραφία, βλ. ενδεικτικά K.N. Chaudhuri, *Trade and Civilization in the Indian Ocean: An Economic History from the Rise of Islam to 1750*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1985· Ashin Das Gupta, *The World of the Indian Ocean Merchant, 1500-1800. Collected Essays*, Oxford University Press, Νέο Δελχί 2001. Ενδιαφέροντα παραδείγματα περισσό-
τερων εμπορικών διασπορών στον πρόσφατο συλλογικό τόμο Ina McCabe – Gelina Harlaftis – Ioanna Pepelasis Minoglou (επιμ.), *Diaspora Entrepreneurial Networks. Four Centuries of History*, Berg, Οξφόρδη, Νέα Υόρκη 2005.
17. Βλ. την κριτική της Edna Bonacich, «The Other Side of Ethnic Entrepreneurship: A Dialogue with Waldinger, Aldrich, Ward and Associates», *International Migration Review*, 27, 3, 1993, σελ. 685-692. Από θετική σκοπιά και με έμφαση στη μελέτη του τρόπου με τον οποίο οι εθνοτικές ομάδες οργανώνουν τις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες προσεγγίζουν το θέμα οι Howard E. Aldrich, Roger Waldinger, «Ethnicity and Entrepreneurship», *Annual Review of Sociology*, 16, 1990, σελ. 111-135.
18. Από την τεράστια βιβλιογραφία σχετικά με την κινεζική διασπορά, βλ. ενδεικτικά το κατατοπιστικό έργο της Lynn Pan, *The Encyclopedia of the Chinese Overseas*, Harvard University Press, Κέμπριτζ MA 1999. Συνοπτική εξέταση από Anthony Reid, «Entrepreneurial Minorities, Nationalism, and the State», ό.π., σελ. 38-65.
19. Τα στοιχεία αφορούν την προ της κρίσης του 1997 περίοδο. Πηγή: Henry Wai-Chung Yeung, «The Internationalization of Ethnic Chinese Business Firms from Southeast Asia: Strategies, Processes and Competitive Advantage», *International Journal of Urban and Regional Studies*, 23, 1999, σελ. 88-102, σελ. 90.
20. Βλ. διαθέσιμες στατιστικές στην ιστοσελίδα www.uschina.org/china-statistics.html
21. Παραπέμπω στο χαρακτηριστικό έργο του Gordon S. Redding, *The Spirit of Chinese Capitalism*, Walter de Gruyter, Βερολίνο 1990. Στο λήμμα *Chinese* ή *Confucian Capitalism* στο διαδίκτυο αντιστοιχεί τεράστιος αριθμός κατηγορημάτων αναλόγου περιεχομένου, γεγονός ενδεικτικό της νέας τάσης στη μελέτη των επιχειρηματικών δικτύων της κινεζικής διασποράς.
22. Βλ. Joel Kotkin, *Tribes: How Race, Religion, and Identity Determine the Success in the New Global Economy*, Random House, Νέα Υόρκη 1993. Επίσης, Robin Cohen, «Diasporas, the Nation-State, and Globalization», στο Wang Gungwu (επιμ.), *Global History and Migrations*, Westview Press, Οξφόρδη 1997, σελ. 117-143, σελ. 127-129.
23. Βλ. την εξαιρετικά ενδιαφέρουσα μελέτη του Jonathan Israel σχετικά με τους όρους διαμόρφωσης της σεφαρδίτικης επιχειρηματικής διασποράς κατά τα Πρώιμα Νεότερα Χρόνια ως διακριτής περίπτωσης εντός της εβραϊκής διασποράς. Jonathan Israel, «Diasporas Jewish and non-Jewish and the World Maritime Empires», στο McCabe – Harlaftis – Pepelasis Minoglou, *Diaspora Entrepreneurial Networks*, ό.π., σελ. 3-26.
24. Βλ. ενδεικτικά, Souchou Yao, *Confucian Capitalism. Discourse, Practice and the Myth of Chinese Enterprise*, Routledge/Curzon Press, Νέα Υόρκη 2002· Michael Jacobsen, «De-linking the Chinese Diaspora. On Manadoese Chinese Entrepreneurship in North Sulawesi», *Southeast Asia Research Centre Working Papers Series*, 60, 2004, σελ. 3-30 (πρόσβαση: <http://www.cityu.edu.hk/searc>).
25. Arif Dirlik, «Critical Reflections on "Chinese Capitalism" as a Paradigm», στο Ampalavanar Brown, Rajeswary (επιμ.), *Chinese Business Enterprise*, Routledge, Λονδίνο 1996, τ. Ι, σελ. 17-38.
26. Allen Chun, «Who Wants To Be Diasporic?», ό.π., σελ. 4.
27. Βλ. τις σχετικές απόψεις που διατυπώνονται στον τόμο Aihwa Ong – Donald M. Nonini, (επιμ.), *Ungrounded Empires: The Cultural Politics of Modern Chinese Transnationalism*, Routledge, Λονδίνο 1997, ιδιαίτερα τις συμβολές των Ong – Nonini, «Introduction: Chinese Transnationalism as an Alternative Modernity», σελ. 3-33 και Ong, «Chinese Modernities: Narratives of Nation and Capitalism», σελ. 171-199.